

مطالعه تطبیقی نقوش تزئینی گنبد‌های مساجد قبه‌الصخره بیت‌المقدس و شیخ لطف‌الله اصفهان

مقاله پژوهشی (صفحه ۳۴-۲۰)

مجید مزیدی شرف‌آبادی^۱، خشایار قاضی‌زاده^۲

۱- دانشجوی دکتری تخصصی، رشته تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی، دانشگاه شاهد، تهران.

۲- دانشیار، گروه هنر اسلامی، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد تهران (نویسنده‌مسئول).

DOI: 10.22077/NIA.2022.4843.1554

چکیده

از جمله اولین بناهای ساخته‌شده توسط مسلمانان، بنای قبه‌الصخره در فلسطین است که در قرن اول هجری ساخته شده و دارای تزیینات زیادی است. مسجد شیخ لطف‌الله نیز از جمله مساجد زیبا و شناخته‌شده ایران و جهان اسلام است که در قرن یازدهم در اصفهان بنا شده است. این دو بنا دارای تزیینات زیبا و منحصر به فردی در زیر گنبد خود هستند که در نگاه اول بیننده را به خود جلب می‌کند و در همان نگاه اول می‌توان نقاط اشتراکی را بین آن‌ها تشخیص داد. هدف از انجام این پژوهش، شناخت نقوش زیر گنبد این دو بنا و تطبیق آن‌ها با یکدیگر است و در همین راستا به این پرسش‌ها پرداخته شده است: ۱- در زیر گنبد مساجد قبه‌الصخره و مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان، از چه تزییناتی استفاده شده است؟ ۲- وجوه اشتراک و افتراق نقوش تزئینی در زیر گنبد‌های مساجد قبه‌الصخره و شیخ لطف‌الله اصفهان در چیست؟ هم‌چنین در این پژوهش اطلاعات کتابخانه‌ای و داده‌های اسنادی و نمونه‌های پژوهش که شامل نقوش تزئینی داخلی دو گنبد مساجد قبه‌الصخره و شیخ لطف‌الله اصفهان است، با روش توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی مورد مطالعه قرار گرفته است. نتایج به دست آمده از این پژوهش نشان می‌دهد که در تزیینات زیر گنبد هر دو بنا، اشاره به اصل توحید، از مهم‌ترین اهداف طراح بوده است و هم‌چنین استفاده از نماد طاووس در هر دو بنا، نکته‌ای قابل توجه است و حتی می‌توان گفت که تزیینات زیر گنبد مسجد شیخ لطف‌الله، تحت تأثیر قبه‌الصخره به وجود آمده است و نقاط مشترک زیادی را می‌توان در این تزیینات یافت.

واژه‌های کلیدی: گنبد، مسجد، قبه‌الصخره بیت‌المقدس، شیخ لطف‌الله اصفهان، نقوش تزئینی.

1- Email: majid.mazidi@shahed.ac.ir

2- Email: Ghazizadeh@shahed.ac.ir

مقدمه

برای نمونه در پایان‌نامه کارشناسی ارشد باقرزاده (۱۳۹۷) با عنوان "مطالعه تطبیقی نقش‌مایه اسلیمی در کاشی‌کاری مسجد شیخ‌لطف‌الله و مسجد امام اصفهان"، نویسنده تزئینات کاشی‌کاری دو مسجد را مورد بررسی قرار داده و به تزئینات گنبدها نیز پرداخته است.

"بررسی طرح کاشی‌کاری داخل گنبد مسجد شیخ‌لطف‌الله از نظر الگوهای هندسی تزئینات سنتی معماری ایران" (حسینی و دباغیان، ۱۳۹۷) هم در همین زمینه انجام شده و در کنفرانس ملی تحقیقات بنیادین در عمران، معماری و شهرسازی ارائه شده است. یافته‌های این پژوهش هم نشان می‌دهد الگوهای هندسی معماری تزئینی ایران بر نه ویژگی استوار است که هفت ویژگی آن در طرح و نقش کاشی‌کاری داخلی گنبد مسجد شیخ‌لطف‌الله به کار گرفته شده است.

مقاله دیگر "نمادشناسی نقش طاووس به کاررفته در زیر گنبد مسجد شیخ‌لطف‌الله" (داودی و دیگران، ۱۳۹۶)، هم به بررسی‌ها در مورد نماد طاووس به کاررفته در زیر گنبد مسجد شیخ‌لطف‌الله نماینده یاد و ذکر انسان‌های ولایی چون حضرت محمد(ص) و حضرت مهدی(عج) است.

یافته‌های پژوهش "بررسی هنر تزئینی کاشی‌کاری در آثار معماری دوره صفویه (نمونه موردی مسجد شیخ‌لطف‌الله)" (سیروانی، ۱۳۹۴) نشان می‌دهد که کاشی‌کاری، یکی از عناصر تزئینی و بخش جدایی‌ناپذیر معماری اسلامی ایران به حساب می‌آید.

در پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد، موضوع "مطالعه تطبیقی نقش‌مایه‌های گیاهی- گرافیکی کاشی‌کاری مساجد دوره صفوی" (آتش‌زبان، ۱۳۹۳)، به صورت اختصاصی به بررسی نقوش گیاهی- گرافیکی پرداخته شده است.

یافته‌های مقاله "مقایسه تطبیقی نقوش کاشی‌کاری گنبد در دو مسجد امام (شاه) و شیخ‌لطف‌الله اصفهان" (انعامی و دوامی، ۱۳۹۲) نیز نشان می‌دهد که بیشتر نقوش کاشی‌کاری گنبد مسجد امام (شاه)، اسلیمی و ختایی (انتزاعی و تجریدی) بوده و عناصر به کاررفته در تزئینات گنبد مسجد شیخ‌لطف‌الله نقش‌های درشت آرابسک، اسلیمی است و خطوط به کاررفته در هر دو آن‌ها خط ثلث بوده است.

مساجد در اسلام، همواره یکی از مهم‌ترین محل‌ها برای جلوه‌گری هنری اسلامی بوده‌اند در تمام جغرافیای اسلام نیز این امر دارای اهمیت زیادی بوده است. مساجد مختلفی در جهان اسلام نیز از نظر تزئینات و معماری از یکدیگر تأثیر پذیرفته‌اند. بنای قبه‌الصخره در بیت‌المقدس و مسجد شیخ‌لطف‌الله در اصفهان نیز دارای تزئینات نسبتاً مشابهی در زیر گنبدهای خود هستند که می‌تواند دلیلی بر تأثیر پذیرفتن آن‌ها از یکدیگر باشد. اما بسیاری از این تشابهات در نگاه اول قابل تشخیص نبوده و نیاز به مطالعه دقیق‌تری دارد. این پژوهش در پی آن است که با بررسی نقوش زیر گنبد این دو بنا، تشابهات آن‌ها را بیابد. در این راستا به پرسش‌های زیر پرداخته خواهد شد:

- ۱- در زیر گنبد بنای قبه‌الصخره و مسجد شیخ‌لطف‌الله اصفهان، از چه تزئیناتی استفاده شده است؟
 - ۲- وجوه اشتراک و افتراق نقوش تزئینی زیر گنبدهای مساجد قبه‌الصخره و شیخ‌لطف‌الله اصفهان در چیست؟
- در این پژوهش ابتدا به بررسی تزئینات هر بنا به طور جداگانه پرداخته شده و سپس نقاط اشتراک و افتراق آن‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد.

پیشینه تحقیق

جست‌وجوها پیرامون پیشینه پژوهش نشان می‌دهد اختصاصاً در مورد گنبد قبه‌الصخره و به‌ویژه تزئینات داخلی آن پژوهشی یافت نشده است. اما مقاله "سیر تطور بنای قبه‌الصخره تا قرن دوم هجری" (حبیبی، ۱۳۹۷) در ماهنامه آفاق علوم انسانی در مورد تزئینات بنای قبه‌الصخره این نتیجه را ارائه نموده که عناصر و نقوش تزئینی ملل گوناگون از جمله بیزانس و ساسانی در آن به‌وفور دیده می‌شود.

مقاله "سیر تکوینی مؤلفه‌های زیبایی‌شناختی بناهای اسلامی (مطالعه موردی: مسجد جامع دمشق و قبه‌الصخره)" (رشیدی و خبری، ۱۳۹۰) به‌طور کلی و اجمالی به شرح تزئینات کلی بنا و زیبایی‌شناختی آن پرداخته است.

مطالعات پیرامون تزئینات گنبد مسجد شیخ‌لطف‌الله در بسیاری پژوهش‌ها مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است.

مقاله "بررسی هندسه فرکتالی نقش‌مایه‌های ایرانی (نمونه موردی نقوش زیر گنبد مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان)" (رجبعلی و بخشی، ۱۳۹۲) هم پیشینه دیگری است که در دومین کنگره پیشگامان پیشرفت ثبت شده است.

از منابع انگلیسی نیز می‌توان به کتاب ارنست تاتهام ریچموند (۱۹۲۴) با عنوان "Dome of the rock in Jeru-salem: description of its structure and decoration" اشاره کرد. الگ گرابار (۲۰۰۶) هم کتاب "The Dome of the Rock" را در مورد مسجد قبه‌الصخره تألیف کرده است. پاملا برگر (۲۰۱۲) هم نویسنده دیگری است که کتاب "The crescent of the temple, the dome of the rock as image of the ancient jewish sanctuary" حاصل تحقیقات او است و قبه‌الصخره را از بعد باستان‌شناسی مورد بررسی قرار داده است. کارتر واتسون (۲۰۱۸) هم در کتاب "Dome of the rock" قبه‌الصخره را از بعد اهمیت آن برای سه دین مهم جهان یعنی یهودیت، مسیحیت و اسلام مورد توجه قرار داده است. در مجموع با وجود این‌که موضوع تزئینات بنای مسجد شیخ لطف‌الله و به ویژه نقوش گنبد آن مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته اما تحقیقی در مورد مقایسه تزئینات گنبد این بنا با گنبد قبه‌الصخره انجام نشده است.

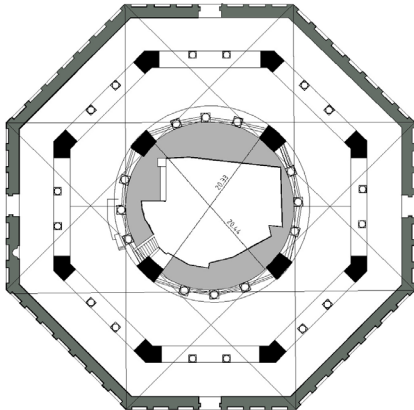
روش تحقیق

در این پژوهش داده‌های کتابخانه‌ای و اسنادی و نمونه‌های پژوهش که شامل نقوش تزئینی داخلی دو گنبد مساجد قبه‌الصخره و شیخ‌لطف‌الله اصفهان است، با روش توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی مورد مطالعه قرار گرفته است.

بنای قبه‌الصخره

موقعیت مسجد در حرم شریف به صورتی است که صخره میان مسجد و مسجد میان سکو و سکو میان صحن واقع شده است. (ناصرخسرو، ۱۳۸۹: ۵۰) ابعاد سکویی که مسجد بر آن بنا شده و با چهار مسیر پله‌ای به آن دسترسی پیدا می‌کنند، ۳۳۰ ارش^۱ در سیصد ارش و ارتفاع دوازده گز^۲ گزارش شده است. (ناصرخسرو، ۱۳۸۹: ۴۹) قبه‌الصخره بنایی در بیت‌المقدس است که ساخت آن در سال ۷۲ هجری قمری

(۶۹۱ میلادی) به اتمام رسید (Hitti, 1937: 302) و از نخستین آثار باقی‌مانده اسلامی (حیدرنتاج و مقصودی، ۱۳۹۸: ۴۲-۴۱) و به احتمال زیاد اولین دستاورد عمده و مهم هنری و معماری حکومت امویان است. (Grabar, 1959: 71) قبه‌الصخره در اصل یک معبد یهودی بوده و تزئینات بیزانسی و نقوش ساسانی و بازنمایی آیات قرآنی در این بنا نشان می‌دهد هدف از برپا کردن آن برای تأکید حاکمان بر پیروزی اسلام بوده که تکمیل‌کننده دو دین توحیدی مسیحی و یهودی است. (رشیدی و خبری، ۱۳۹۰: ۸۳) بنا بر مستندات در دوره اسلامی در سال ۱۵ هجری قمری، عمر خلیفه دوم مسلمانان بیت‌المقدس را تصرف کرد و مطابق با تنظیم صلح‌نامه‌ای به ساکنان شهر قدس اجازه داد تا با پرداخت جزیه کلیساها و معابد خود را زیارت کنند اما یهودیان را از ورود به بیت‌المقدس منع کرد. (حمیدی، ۱۳۸۱: ۱۸۹) در هنگام حضور عمر در شهر قدس و عقد قرارداد صلح مسجدی به نام مسجد عمر یا همان قبه‌الصخره ساخته شد. (هواگ و مارتن، ۱۳۸۸: ۲۶) اما برخی معتقدند که قبه‌الصخره مسجد عمر نیست، بلکه در جوار آن واقع شده است. (حمیدی، ۱۳۸۱: ۱۹۰) لازم به ذکر است که مسجد عمر در نزدیکی حرم شریف واقع شده است و برخی به اشتباه این بنا را با مسجدی که عمر بن خطاب بعد از فتح بیت‌المقدس ساخت یکی پنداشته‌اند. در دوره امویان به ویژه عبدالملک بن مروان و پسر او ولید تعمیر و ساخت مساجد آغاز شد. (همان: ۱۹۷) در سال ۶۹ هجری قمری (۶۸۸ میلادی) نیز عبدالملک خلیفه اموی تصمیم گرفت که بر بالای صخره مقدس، گنبدی باشکوه و زیبا بسازد که با گنبدهای کلیساهای مسیحیان مقابله کند. (پرایس، ۱۳۸۶: ۴۷) پژوهشگران معتقدند این بنا نماد پیروزی و حتی مکان زیارت مسلمانان سرتاسر جهان بوده و از طرفی هم عقاید دیگری مطرح است که این بنا بر بارزش‌ترین قطعه زمین در همه بیت‌المقدس استوار شده یعنی "سکوی وسیع و بلندی که معبد سلیمان بر آن قرار داشت و یهودیان و مسیحیان را از زمان ویرانی معبد مذکور به دست تیتوس^۳ در سال ۷۰ پس از میلاد، از آن دور داشته بود." (هیلن براند، ۱۳۸۷: ۲۴) قبه‌الصخره هشت‌ضلعی گنبدداری است که غلام‌گردش‌های دوطبقه دارد و صخره را در میان خود دربر گرفته (رشیدی

تصویر ۳: پلان هشت ضلعی قبه‌الصخره و صخره مقدس در مرکز آن
منبع: (Al- Ratrou, 2017: 65)

تصویر ۴: نمایی از صخره مقدس در زیر گنبد قبه‌الصخره. منبع: (URL5)

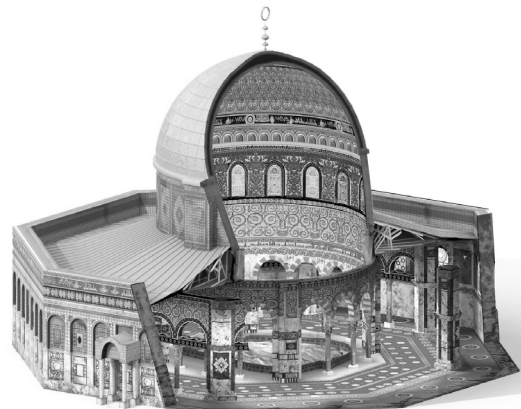
گنبد بنای قبه‌الصخره و نقوش تزئینی داخلی آن

مسجد دارای گنبد مرکزی با ارتفاعی حدودی ۲۰ تا ۲۵ متر است و قبه‌الصخره کاملاً در قسمت تختگاه قرار نگرفته است و مرکب از گنبد دو پوشش چوبی است و روشنایی بنا به وسیله ۱۶ پنجره که بر روی ساقه گنبد تعبیه شده‌اند، تأمین می‌شود. (اتینگهاوزن و گرابار، ۱۳۸۶: ۲۱) گنبد بر حامل قرار گرفته است و در میان ستون‌ها طاق‌نماهایی تعبیه شده است و بخش‌های هر طاق‌نما بر سه ستون چیره می‌شوند و دایره پیرامونی، طبقه پایینی هشت‌ضلعی که گنبد بر فراز آن ساخته شده است، طرح اصلی بنا را می‌نماید. (حبیبی، ۱۳۹۷: ۲۰) گنبد کنونی بنا به جای گنبد اولیه در قرن ۱۲ هجری بنا شده زیرا گنبد در سال ۴۰۷ هجری فروریخته بود و این گنبد از همان ابتدا زرانود بوده و آن را خلیفه فاطمی، الظاهر^۵ در

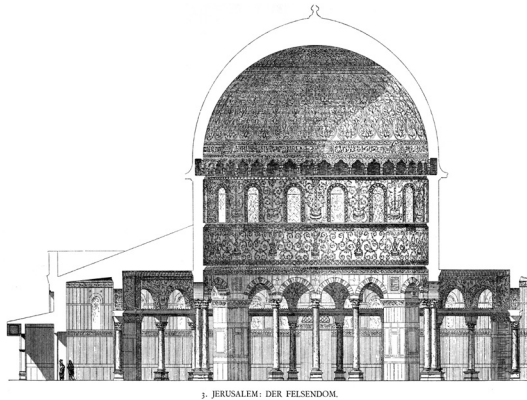
و خبری، ۱۳۹۰: ۸۳) یعنی قسمت مرکزی این مسجد به صورت استوانه است و "در اطراف استوانه در چند ردیف ستون سنگی، پایه‌های پنج‌ضلعی را به صورت بنای هشت‌ضلعی درآورده است و بیشتر به کلیسا شبیه است تا مسجد، لذا با در نظر گرفتن این که در آن زمان فلسطین و شام در ناحیه نفوذ سیاسی و معنوی بیزانس قرار داشته‌اند، این امر طبیعی می‌نماید که قبه‌الصخره شبیه باسیلیکای^۴ رومی و کلیسای سن‌صوفی ساخته شده باشد." (حبیبی، ۱۳۹۷: ۱۸) بنابراین می‌توان گفت معماری و موزایک‌های آن براساس کلیساها و کاخ‌های بیزانسی مجاور طراحی شده بود. البته ظاهر بیرونی آن در طول دوره عثمانی و نیز بعدها در دوره مدرن دستخوش تغییراتی بوده است. (Avner, 2010: 43-44) به‌طور کلی در دوره‌های امویان، عباسیان، صلیبیان، ایوبیان و ممالیک و عثمانیان تغییراتی در تزئینات معماری این بنا ایجاد شده است. (نورسی و اعزازی، ۱۳۹۴: ۷)

تصویر ۱: نمایی از قبه‌الصخره. منبع: (URL1)

تصویر ۲: مدل سه‌بعدی قبه‌الصخره. منبع: (Al- Ratrou, 2017: 65)

تصویر ۶: برشی از گنبد قبه‌الصخره و تزیینات درونی بنا. منبع: (URL6)

در زیر گنبد قبه‌الصخره نقوشی دیده می‌شود که گرایش به مرکز و اصل وحدت را به ذهن مخاطب القاء می‌کند. این تزیینات از محیط دایره بزرگ و ابتدایی گنبد شروع شده و به سمت نقطه بالایی و مرکز گنبد ادامه یافته است. شروع این تزیینات شامل نقوش هندسی است که در یک ریتم منظم به سمت مرکز ادامه یافته و اندازه آن نیز هرچه به سمت بالاتر می‌رود، کوچک‌تر شده است. درون این اشکال هندسی تکثیر شده نیز نقوش اسلیمی با رنگ‌های مختلف دیده می‌شود.

پس از تمام شدن این نقوش هندسی، آیاتی از قرآن به خط ثلث در یک دایره دیده می‌شود که توسط دو دایره باریک دیگر که نقوشی مشابه نقوش گچبری ساسانی دارند، احاطه شده است و نقوش شمس به صورت مجزا و منفرد در این حواشی بخش مرکزی گنبد قابل مشاهده است. نوشته کتیبه آیه ۲۵۵ سوره بقره است. که متن آن بدین شرح است:

متن آیه ۲۵۵ سوره بقره: اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ.

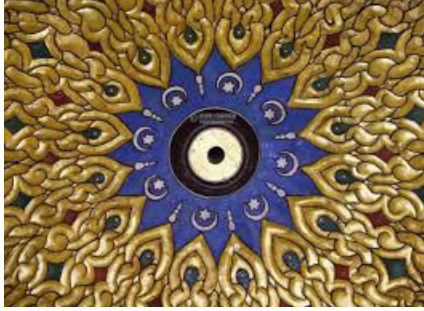
ترجمه فارسی آیه ۲۵۵ سوره بقره: خداست که معبودی جز او نیست زنده و برپادارنده است نه خوابی سبک او را فرو می‌گیرد و نه خوابی گران آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است از آن اوست کیست آن کس که جز به اذن او در پیشگاهش شفاعت کند آنچه در پیش روی آنان و آنچه در پشت سرشان است می‌داند و به چیزی از علم او جز به آنچه بخواهد احاطه

سال‌های ۴۲۷-۴۱۱ ه. ق/ ۱۰۳۵-۱۰۲۰ میلادی ساخته است. (همان: ۲۸-۲۷) در سال ۴۰۷ ق زلزله شدیدی در قدس رخ داد و قبه‌الصخره ویران شد، در سال ۴۱۳ ق و در دوره خلافت الظاهر، خلیفه فاطمی، مسجد صخره بازسازی شد. زلزله دیگری در سال ۴۶۰ ق نیز به ویرانی مسجد و بازسازی دوباره آن در سال ۴۶۷ توسط القائم بامرالله، خلیفه عباسی شد. (موسی غوشه، ۱۳۹۰: ۲۶) گنبد بنا دارای کتیبه‌ای عربی به خط کوفی است و در انتهای این کتیبه، تاریخی وجود دارد مبنی بر این‌که این گنبد توسط خادم خداوند، عبدالله، امام مأمون، خلیفه مؤمنان، در سال ۵۷۲ ه. ق ساخته شده است. در سال ۸۳۱ خلیفه عباسی، مأمون تغییراتی در قبه‌الصخره انجام داد و نام عبدالملک را از نوشته‌های روی ساختمان پاک کرد و نام خودش را به جای آن گذاشت. (حبیبی، ۱۳۹۷: ۲۰) گنبد قبه‌الصخره در بخش بیرونی طلایی‌رنگ و زرانود شده و بدون نقوش تزیینی است اما بخش داخلی آن دارای تزیینات بسیاری است. (تصویر ۵ و ۶) باید خاطر نشان کرد تزیینات کنونی بخش داخلی قبه‌الصخره در زمان صلاح‌الدین ایوبی به ساختمان مسجد الحاق شده است. صلاح‌الدین ایوبی، در سال ۵۸۰ ق، موفق به فتح بیت‌المقدس شد. از اولین اقدامات او، تجدید بنای مسجد قبه‌الصخره بود؛ ساختمانی که تا زمان گزارش ابن خلدون، بدون تغییر باقی مانده بود. (ابن خلدون، ۱۳۸۲، ۲، ۷۰۳-۷۰۱) صلاح‌الدین پس از آن که پوشش مرمرین صخره را - که برای محافظت از دستبرد کشیشان ساخته شده بود - برداشت، (ابن اثیر جزری، ۱۴۱۵، ۱۱، ۵۲) و (ابن خلدون، ۱۳۶۳، ۴، ۴۷۲-۴۷۳) و آثار و نمادهای مسیحیت را از مسجد قبه‌الصخره محو نمود. (ابن اثیر جزری، ۱۴۱۵، ۱۱، ۵۵۲)

تصویر ۵: گنبد طلایی قبه‌الصخره. منبع: (URL11)

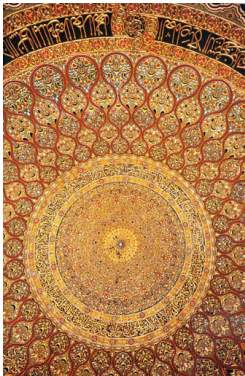
باز می‌کند و می‌بندد. (همان: ۲۱) غالب رنگ‌های موجود در تزئینات زیر این گنبد، رنگ طلایی است که در درون آن، نقوش هندسی منظم، با رنگ قرمز وجود دارد. از جمله رنگ‌های دیگر این نقوش می‌توان به رنگ سبز یشمی نیز اشاره کرد. رنگ آبی نیز به میزان بسیار کم در آن‌ها دیده می‌شود.

تصویر ۸: نقشی مشابه با پر طاووس در مرکز گنبد قبه‌الصخره. منبع: (URL3)

تصویر ۹: نمونه‌ای از پر طاووس. منبع: (URL2)

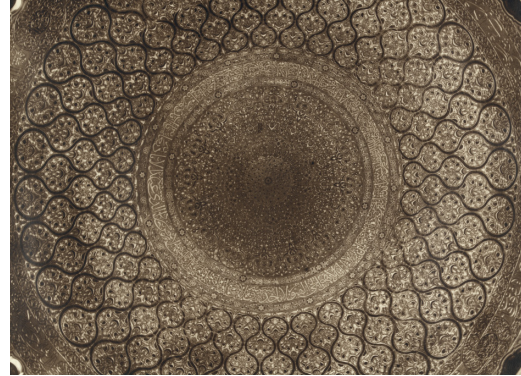

تصویر ۱۰: نقوش هندسی متمرکز به وسط در تزئینات گنبد قبه‌الصخره. منبع: (URL14)

تصویر ۱۱: طاووس با دم باز شده و نقش‌های متمرکز به وسط. منبع: (URL13)

نمی‌یابند کرسی او آسمان‌ها و زمین را در بر گرفته و نگهداری آن‌ها بر او دشوار نیست و اوست والای بزرگ.

تصویر ۷: نمایی از تزئینات زیر گنبد قبه‌الصخره فلسطین. منبع: (URL15)

درون دایره بعدی نیز با نقوش اسلیمی مشابه با نقوش داخل طرح‌های هندسی منظم دیده می‌شود. در مرکز و بالاترین نقطه داخلی گنبد نیز شمسه طلایی رنگ وجود دارد که در نقطه مرکزی آن طرحی مشابه با پر طاووس قابل مشاهده است. گویا هدف از استفاده از این نقش، استعاره‌ای از پرند طاووس بوده که طراح برای پرهیز از کشیدن پرند، از این نقش استفاده کرده است. البته این نقش در دم طاووس به عنوان نمادی از چشم نیز شناخته می‌شود و می‌توان آن را به‌عنوان چشم ناظر بر اعمال انسان‌ها نیز تعبیر کرد. به‌نظر می‌رسد طرح نقطه مرکزی گنبد و ریتم به وجود آمده توسط اشکال منظم کشیده شده به سمت مرکز، شباهتی هدفمند با پر طاووس دارد. این نقوش هندسی و گرایش به مرکز در دم باز شده طاووس نیز مشاهده می‌شود.

طاووس در اسلام نمادی کیهانی است: هنگامی که چتر می‌زند علامت کیهان یا قرص کامل ماه یا خورشید در سمت‌الرئس است. در یک حکایت صوفیانه، احتمالاً از اصل پارسی، آمده است که خداوند ذات را به شکل طاووس فرستاد و در آینه ماهیت الهی، صورت خود را به او نشان داد. از هیبت حق چنان حالی بر طاووس رفت که قطرات عرق از او جاری شد، و تمام مخلوقات از این قطرات خلقت شدند. چتر زدن دم طاووس نماد گستردگی کیهانی ذات است. (شیخی نارانی، ۱۳۸۹: ۲۰) در سنت عرفانی، طاووس نماد تمامیت است، و تمامی رنگ‌ها بر چتر گشوده دم او جمع آمده است. او نشانگر هم‌ذاتی طبیعت کل مظهرات و نمایانگر لطافت آن‌ها است، زیرا مظهرات پدیدار و ناپدید می‌شوند، به همان سرعتی که طاووس دم خود را

جدول شماره ۱: تزیینات زیر گنبد قبه الصخره. منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

نوع تزیین بکار رفته	تصویر	محل قرارگیری	تصویر محل قرارگیری زیر گنبد (رنگ قرمز)
اشکال هندسی متمرکز به سمت مرکزی گنبد و پُر شده با نقوش اسلیمی		از شروع دایره بزرگ گنبد تا میانه گنبد	
دو دایره باریک با نقوش مشابه گچبری ساسانی		میانه گنبد و احاطه کننده آیه قرآن	
خوشنویسی آیه ۲۵۵ سوره بقره به خط ثلث		در میان دو دایره مرکزی گنبد	
دایره مرکزی پُر شده با نقوش اسلیمی		نزدیک به نقطه مرکزی گنبد	
شمسه مرکزی		در مرکز گنبد	
نقش دایره مرکزی گنبد مشابه چشم نظاره گر و پُر طاووس		در مرکزی ترین و بلندترین قسمت گنبد	

مسجد شیخ لطف الله اصفهان

مسجد شیخ لطف الله در سال ۱۰۱۱ ه.ق به دستور شاه عباس اول پی ریزی شد و تا سال ۱۰۲۸ ه.ق ساخت آن ادامه داشت. (جهان بخش و شیخی نارانی، ۱۳۹۴: ۱۱۴) این مسجد را به نام شیخ لطف الله میسی عاملی (متوفی به سال ۱۳۰۵ ه.ق) که در این مسجد امامت داشته است خوانده اند. این بنا به منظور عبادت و تدریس شیخ لطف الله عاملی از علمای شیعی مذهب لبنان ساخته شده است. (داودی و نجارپور جباری و هاشمی، ۱۳۹۶،

۳) بعدها این مسجد به نام ملا فتح الله شناخته شد و سپس از آن جایی که مجتهد اعلم یا مرجع تقلید، صدر یا صدرالعلماء گفته می شد به نام مسجد صدر مشهور شد اما امروزه به همان نام اولیه خود شناخته می شود. (سلیمی و دیگران، ۱۳۹۹: ۲۵۷) مسجد شیخ لطف الله، در ضلع شرقی میدان تاریخی نقش جهان و مقابل عمارت عالی قاپوی اصفهان واقع شده است و برخلاف الگوی سنتی مساجد ایرانی فاقد صحن و مناره است. یکی از ویژگی های آن چرخش ۱۴ درجه ای نمازخانه مربع شکل آن

گنبد مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان و نقوش تزئینی آن
 گنبد مسجد شیخ‌لطف‌الله مدورترین گنبد جهان است که به صورت دو پوسته پیوسته ساخته شده و دارای دهانه‌ای ۱۲ متری است. ارتفاع رأس این گنبد حدود ۳۲ متر از سطح زمین است که با توجه به مساجد دیگر کمی کوتاه به نظر می‌رسد. بلندی گنبد تا اندازه‌ای است که در کنار میدان خودنمایی کند و تسلط خود را بر فضا نشان دهد. در معماری ایرانی به این نوع گنبدها که نسبت ارتفاع به دهانه آن‌ها کم است، گنبد خفته می‌گویند که اجرای آن با توجه به مصالح آن زمان، کاری دشوار به نظر می‌رسد. داخل و خارج این گنبد منحصر به فرد که از آن به عنوان یکی از زیباترین گنبدهای جهان یاد می‌شود، پوشیده از کاشی‌های معرق است. تعدادی از کاشی‌کاری‌های معرق درون و بیرون گنبد و کتیبه‌های خط ثلث آن مزین به خط علیرضا تبریزی عباسی است و بسیار زیبا جلوه می‌کند. بدنه خارجی گنبد به یک ستاره هشت گوش که از کاشی‌های معرق رنگارنگ ساخته شده، منتهی می‌گردد و قله آن به کلاهکی که با گره‌هایی منظم مزین شده، می‌رسد. کتیبه‌ای بر بدنه خارجی گنبد مسجد شیخ لطف‌الله به چشم می‌خورد که شامل سوره‌های شمس و دهر و کوثر است و به خط ثلث با کاشی سفید معرق بر زمینه لاجوردی خودنمایی می‌کند. (URL9)

تصویر ۱۵: نمایی از بخش بیرونی گنبد مسجد شیخ لطف‌الله. منبع: (URL12)

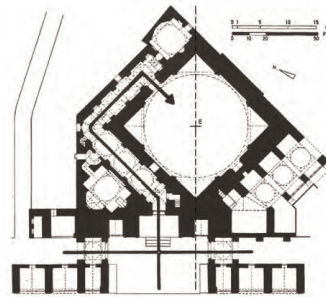

تصویر ۱۶: بخشی از تزیینات کتیبه‌ای و نقوش روی گنبد مسجد شیخ لطف‌الله. منبع: (URL10)

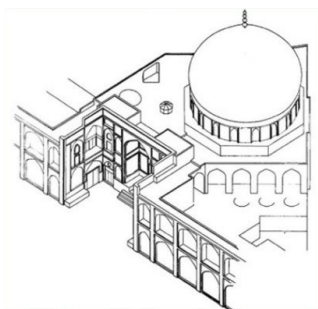
نسبت به محور تقارن ورودی بناست، که هدف از آن تنظیم جهت ورود به فضای نمازخانه، رو به قبله است. (دهار و علی‌پور، ۱۳۹۲: ۳۵) برای همین در ابتدای ورود به بنا از طریق یک راهروی کم‌عرض، گردش ۱۴ درجه به سمت چپ و پس از طی مسافتی، گردش ۳۳ درجه‌ای دیگری به سمت راست طراحی شده که موجب می‌شود ورود به فضای نمازخانه، رو به محراب و در جهت قبله باشد. به نظر می‌رسد این ویژگی، ایده اصلی در طراحی بنا بوده و سبب انحراف فضای نمازخانه مربع‌شکل از محور تقارن ورودی ساختمان و به سمت جنوب شده است. (داودی و دیگران، ۱۳۹۶، ۴-۳) در تصاویر (۱۲) تا (۱۴) نمایی از مسجد شیخ لطف‌الله و پلان آن دیده می‌شود:

تصویر ۱۲: نمایی از مسجد شیخ لطف‌الله در میدان نقش جهان اصفهان. منبع: (URL7)

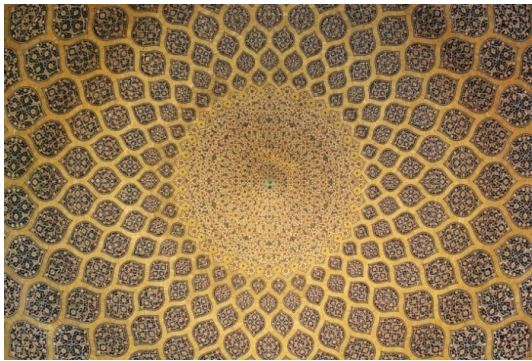

تصویر ۱۳: پلان هم‌کف، جابه‌جایی مرکز نمازخانه از محور تقارن جلوخان ورودی مسجد شیخ لطف‌الله. منبع: (داودی و نجارپور جباری و هاشمی، ۱۳۹۶، ۴)

تصویر ۱۴: پلان سه‌بعدی مسجد شیخ لطف‌الله. منبع: (URL9)

و اماکن مذهبی از دوره صفویه کاربرد چشم‌گیر دارد. یکی از قدیمی‌ترین این نقوش در تزیینات آجری ایوان ورودی مسجد جورجیر اصفهان دیده می‌شود که در دوره آل‌بویه و در سده‌های سوم و چهارم ساخته شده است. علت کاربرد این نقش بر پیشانی ایوان ورودی مساجد، مدارس دینی و امامزاده‌ها در عصر صفویه به‌ویژه در اصفهان از این روست که طاووس را یک مرغ بهشتی دانسته‌اند. (صلواتی، ۱۳۸۸: ۹۷)

تصویر ۱۷: نمایی از تزیینات زیر گنبد مسجد شیخ لطف‌الله. منبع: (URL8)

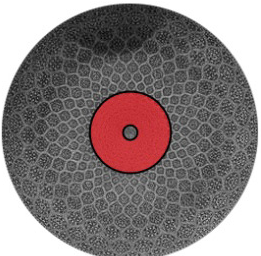

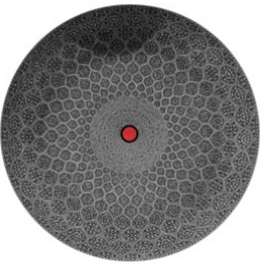

تصویر ۱۸: انعکاس نور از مرکز گنبد مسجد شیخ لطف‌الله و تشکیل دم طاووس. منبع: (URL4)

تزیینات داخلی گنبد مسجد شیخ‌لطف‌الله بر روی زمینه‌ای نخودی رنگ و مشابه با طرح آجر، کار شده است و همین امر سبب شده تا رنگ نخودی، بخش زیادی از این تزیینات را به خود اختصاص دهد. در شروع دایره داخلی گنبد اشکال هندسی مشابه لوزی دیده می‌شود که به‌صورت منظم تا نزدیک بخش مرکزی گنبد امتداد یافته و حالت تکثیر شدن دارد و هرچه به مرکز نزدیک می‌شود، ابعاد کوچکتری دارد. این نقوش به‌خوبی اصل وحدت و گرایش به یک اصل واحد را در ذهن بیننده القا می‌کند. زمینه این نقوش هندسی به رنگ سورمه‌ای بوده و درون آن‌ها نیز با نقوش اسلیمی و ختایی پر شده است. بخش مرکزی گنبد، شامل یک شمسه بزرگ با نقوش اسلیمی زیبا و پرکار است. در بالاترین قسمت تزیینات داخلی گنبد و بخش مرکزی آن، شمسه هشت‌پر ساده و کوچکی به رنگ فیروزه‌ای کم‌رنگ وجود دارد که درون آن نقش بدن یک طاووس دیده می‌شود. این طاووس گویی بر روی لبه شمسه نشسته و در حال نظاره کل فضا است. نقش این طاووس فاقد دم است و گفته شده است که دم آن توسط بازتاب نور بر روی زمینه کاشیکاری زیر این نقش تشکیل می‌شود که البته این فرض به واقعیت نزدیک بوده و این تشکیل نور به راحتی قابل مشاهده است. البته این نکته نیز قابل توجه است که نه تنها بازتاب نور را می‌توان تشکیل دهنده دم طاووس دانست، بلکه نقوش هندسی منظم تکثیر شده نیز شباهت زیادی به نقوش دم طاووس دارند و نگارنده این پژوهش معتقد است که دم طاووس، همان نقوش هندسی است و کل تزیینات زیر گنبد را در بر گرفته است. نقش طاووس از جمله نقوشی است که در تزیینات مساجد

جدول شماره ۲: تزیینات زیر گنبد مسجد شیخ‌لطف‌الله. منبع: (نگارندگان، ۱۴۰۰)

نوع تزیین بکار رفته	تصویر	محل قرارگیری	تصویر محل قرارگیری زیر گنبد (رنگ قرمز)
اشکال هندسی متمرکز به سمت مرکزی گنبد و پر شده با نقوش اسلیمی		از شروع دایره بزرگ گنبد تا شمسه بزرگ مرکزی	

نوع تزئین بکار رفته	تصویر	محل قرارگیری	تصویر محل قرارگیری زیر گنبد (رنگ قرمز)
شمسه بزرگ مرکزی		مرکز گنبد	
شمسه کوچک مرکزی و نقش بدن طاووس		در نقطه مرکزی گنبد	

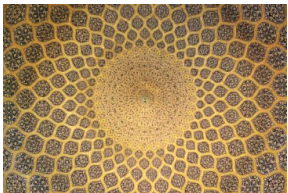
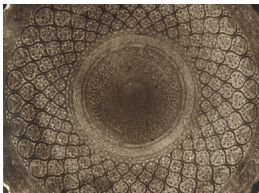
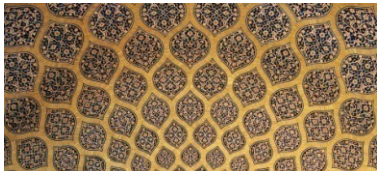

البته داخل دواير پرتاووسی مسجد شیخ لطف‌الله با ترکیب نقوش اسلیمی و ختایی مزین شده در حالی که در دواير پرتاووسی گنبد قبه‌الصخره نقوش اسلیمی و حواشی مزین به نقوش ختایی دیده می‌شود که کمی زمخت‌تر و با فرمی متفاوت‌تر ترسیم شده‌اند. در حواشی داخلی گنبد قبه‌الصخره نقش شمس به شکلی هندسی به کار رفته است درحالی که نقوش جزئی هندسی در تزئینات زیر گنبد مسجد شیخ لطف‌الله دیده نمی‌شود. در زیر گنبد قبه‌الصخره کتیبه قرآنی دیده می‌شود و در زیر گنبد مسجد شیخ لطف‌الله کتیبه قرآنی مشاهده نمی‌شود. تزئینات قبه‌الصخره دارای رنگ‌های طلایی، قرمز، آبی و سبز یشمی است و چشم بیننده بیشتر بارنگ‌های گرم نوازش می‌شود و رنگ‌های غالب در تزئینات مسجد شیخ لطف‌الله نخودی، سورمه‌ای، آبی و فیروزه‌ای است و رنگ‌های سرد غالب است. جدول (۳)

تطبیق نقوش تزئینی گنبد‌های مساجد قبه‌الصخره و شیخ لطف‌الله اصفهان

بنای قبه‌الصخره و مسجد شیخ لطف‌الله، به لحاظ تاریخ ساخت، فاصله زیادی با یکدیگر دارند و هم‌چنین به لحاظ جغرافیایی نیز در دو کشور مختلف اسلامی قرار دارند. اما به لحاظ شباهت‌هایی که در تزئینات زیر گنبد آن‌ها وجود دارد، قابل قیاس هستند.

هر دو مسجد جزء مساجد شناخته شده در جهان اسلام بوده و دارای زیبایی منحصر بفرد هستند. همان‌طور که اشاره شد بیشترین شباهت تزئینات این دو بنا، در بخش زیر گنبد است. نقوش تزئینی زیر گنبد هر دو بنا، به اصل وحدت اشاره دارد و به کارگیری نقش طاووس نیز جزء اشتراکات قابل توجه در این دو بنا است. مقایسه‌ها در گنبد‌های دو بنا نشان می‌دهد نمای بیرونی گنبد قبه‌الصخره بدون تزئینات است و بخش بیرونی گنبد مسجد شیخ لطف‌الله دارای نقوش تزئینی اسلیمی و ختایی است. در قسمت داخلی گنبد‌ها مرکزی‌ترین شمس در گنبد قبه‌الصخره شمس شانزده‌پر است درحالی که در بخش مرکزی گنبد شیخ لطف‌الله شمس هشت‌پر تکثیر یافته است. هم‌چنین نوع تکثیر پر طاووسی زیر دو گنبد مشابه یکدیگر است و براساس هندسه فرکتالی تکثیر و گسترش یافته است.

جدول شماره ۳: مقایسه نقوش تزئینی زیر گنبد های مساجد قبه الصخره و شیخ لطف الله اصفهان. منبع: (نگارنگان، ۱۴۰۰)

موارد تطبیق		شاخصه های تطبیق
شیخ لطف الله	قبه الصخره	نام بنا
کشور ایران - شهر اصفهان	کشور فلسطین - شهر بیت المقدس	مکان
قرن یازده هجری	قرن اول هجری	تاریخ ساخت بنا
همزمان با ساخت اثر	بازسازی های ایوبیان، سال های ۵۸۰ هجری به بعد	تاریخ تزئینات گنبد
		تصویر نمای کلی
		نمای بیرونی گنبد
دارای نقوش تزئینی	فاقد نقوش تزئینی	
		نمای داخلی گنبد
تکثیر هندسی فرکتالی نقوش زیر گنبد - گیاهی (اسلیمی و ختایی) - کتیبه حیوانی (بازی نور)	تکثیر هندسی فرکتالی نقوش زیر گنبد - نقش هندسی شمسه - گیاهی (اسلیمی و ختایی) - کتیبه	نوع نقوش تزئینی زیر گنبد
خیر	بله / آیه ۲۵۵ سوره بقره	کاربرد آیه قرآنی در زیر قسمت کروی گنبد
اشاره به اصل توحید	اشاره به اصل توحید	القای اصل دینی
نماد طاووس / در نقطه مرکزی گنبد و نوع اشکال هندسی تکثیر شده	نماد طاووس / در نقطه مرکزی گنبد و نوع اشکال هندسی تکثیر شده	استفاده از نماد
		نوع اشکال تکثیر شده
نخودی - سورمه ای - آبی - فیروزه ای	طلایی - قرمز - آبی - سبز پشمی	رنگ های به کار رفته

نتیجه گیری

تزئینات از نماد طاووس به صورت طبیعی و استعاره استفاده شده که این امر با زیبایی و قدرت پروردگار در خلق جهان هستی در ارتباط است. این دو بنا دارای نقاط اشتراکی زیادی به لحاظ تزئینات زیر گنبد هستند که از مهم ترین آن ها می توان به اصل توحید به وسیله اشکال هندسی تکثیرشونده و مشابه اشاره کرد. تشابه مهم دیگر آن ها در به کارگیری نماد طاووس در این

نتایج پژوهش نشان می دهد که در زیر گنبد این دو بنا از نقوش بسیاری برای تزئین استفاده شده است که شامل نقوش هندسی، گیاهی، کتیبه و حیوانی است. این نقوش در راستای القای اصل وحدت به کار گرفته شده است و طراحان و هنرمندان از رنگ های متنوعی در آن بهره گرفته اند. در این

منابع

- قرآن کریم.
- انعامی، فرزانه، دوامی، تقی، (۱۳۹۲)، "مقایسه تطبیقی نقوش کاشی کاری گنبد در دو مسجد امام (شاه) و شیخ لطف‌الله اصفهان" همایش ملی معماری، فرهنگ و مدیریت شهری، ۱۵-۱.
- ابن اثیر جزری، عزالدین، (۱۴۱۵ه. ق- ۱۹۹۵م)، *الکامل فی التاریخ*، تصحیح: محمدیوسف دقانه، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن خلدون، عبدالرحمن، (۱۳۶۳)، *العبر: تاریخ ابن خلدون*، ترجمه، عبدالمجید آیتی، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- ابن خلدون، عبدالرحمن، (۱۳۸۲)، *مقدمه ابن خلدون*، جلد ۲، ترجمه محمد پروین گنابادی، تهران: علمی و فرهنگی.
- ابومعین ناصر بن خسرو بن حارث قبادیانی بلخی، (۱۳۸۹)، *سفرنامه ناصر خسرو*، تصحیح: محمد دبیرسیاقی، تهران: زوار.
- آتش‌زبان، الناز، (۱۳۹۳)، "مطالعه تطبیقی نقش‌مایه‌های گیاهی-گرافیکی کاشی کاری مساجد دوره صفوی"، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد.
- اتینگهاوزن، ریچارد، گرابر، الگ، (۱۳۸۶)، *هنر و معماری اسلامی*، ترجمه یعقوب آژند، تهران: سمت.
- باقرزاده، ونوس، (۱۳۹۷)، "مطالعه تطبیقی نقش‌مایه اسلیمی در کاشی کاری مسجد شیخ‌لطف‌الله و مسجد امام اصفهان"، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*، دانشگاه هنر تهران.
- پرایس، کریستین، (۱۳۸۶)، *تاریخ هنر اسلامی*، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران: امیرکبیر.
- جهان‌بخش، هانا، شیخی نارانی، هانیه، (۱۳۹۴)، "پژوهشی پیرامون جایگاه تزئینات و نقوش کاشی کاری در مساجد ایران"، *چیدمان*، سال ۴، شماره ۱۱، ۱۱۷-۱۰۹.
- حبیبی، ناهید، (۱۳۹۷)، "سیر تطور بنای قبه‌الصخره تا قرن دوم هجری"، *ماهنامه آفاق علوم انسانی*، سال ۲، شماره ۱۷، ۳۲-۱۷.
- حسینی، سیده نرگس، دباغیان، محمدامین، (۱۳۹۷)، "بررسی طرح کاشی کاری داخل گنبد مسجد شیخ‌لطف‌الله از نظر الگوهای هندسی تزئینات سنتی معماری ایران"، *کنفرانس ملی تحقیقات بنیادین در عمران، معماری و شهرسازی*، ۲۵-۱.
- حمیدی، جعفر، (۱۳۸۱)، *تاریخ اورشلیم*، تهران: امیرکبیر.

تزئینات است که در نقطه مرکزی هر دو گنبد و نوع اشکال هندسی قابل رؤیت است. نمای بیرونی گنبد قبه‌الصخره بدون تزئینات است و بخش بیرونی گنبد مسجد شیخ لطف‌الله دارای نقوش تزئینی اسلیمی و ختایی است. در قسمت داخلی گنبدها مرکزی‌ترین شمسه در گنبد قبه‌الصخره شمسه شانزده‌پر است در حالی که در بخش مرکزی گنبد شیخ لطف‌الله شمسه هشت‌پر تکثیر یافته است. هم‌چنین نوع تکثیر پر طاووسی زیر دو گنبد مشابه یکدیگر است و براساس هندسه فرکتالی تکثیر و گسترش یافته است. البته داخل دواپر پرطاووسی مسجد شیخ‌لطف‌الله با ترکیب نقوش اسلیمی و ختایی مزین شده در حالی که در دواپر پرطاووسی گنبد قبه‌الصخره نقوش اسلیمی و حواشی مزین به نقوش ختایی دیده می‌شود که کمی زمخت‌تر و با فرمی متفاوت‌تر ترسیم شده‌اند و بیشتر متأثر از هنر بیزانس هستند. در حواشی داخلی گنبد قبه‌الصخره نقش شمسه به شکلی هندسی به کار رفته است در حالی که نقوش جزئی هندسی در تزئینات زیر گنبد مسجد شیخ لطف‌الله دیده نمی‌شود. در زیر بخش کروی گنبد قبه‌الصخره کتیبه قرآنی دیده می‌شود و در زیر بخش کروی گنبد مسجد شیخ لطف‌الله کتیبه قرآنی مشاهده نمی‌شود. تزئینات قبه‌الصخره دارای رنگ‌های طلایی، قرمز، آبی و سبز یشمی است و چشم بیننده بیشتر بارنگ‌های گرم نوازش می‌شود و رنگ‌های غالب در تزئینات مسجد شیخ‌لطف‌الله نخودی، سورمه‌ای، آبی و فیروزه‌ای است که رنگ‌هایی سرد هستند. در مجموع با وجود اختلاف در تاریخ ساخت و مکان جغرافیایی این دو بنا، می‌توان نکات اشتراک قابل توجهی را بین تزئینات زیر گنبد این دو یافت و حتی می‌توان تزئینات مسجد شیخ‌لطف‌الله را متأثر از قبه‌الصخره دانست.

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- فاصله‌ای از سر آرنج تا نوک انگشت میانی
- ۲- فاصله‌ای در حدود یک و نیم ارش

3- Titus

4- Basilica

باسیلیکا: کلیساهای سده نخستین مسیحیت که بر اساس معماری سالن‌های گردهمایی عمومی رومیان بنا شده است.

۵- علی‌الظاهر لاعزاز دین‌الله، هفتمین خلیفه فاطمی مصر بوده است. (ناصری طاهری، ۱۳۷۹)

- نورسی، حامید، اعزازی، سروری، (۱۳۹۴)، "تأثیرات و تغییرات در تزیینات بنای قبه الصخره در ادوار مختلف تاریخی"، همایش ملی معماری و شهرسازی ایرانی اسلامی، ۱۶-۱.
- هواگ، جان، مارتن، هانری، (۱۳۸۸)، سبک‌شناسی هنر و معماری در سرزمین‌های اسلامی، ترجمه پرویز ورجاوند، تهران: علمی فرهنگی.
- هیلن براند، رابرت، (۱۳۸۷)، هنر و معماری اسلامی، ترجمه اردشیر اشراقی، تهران: روزنه فرهنگ هنر.
- Al- Ratrout, Haithem (2017). Sacred Architecture of the Rock: An Innovative Design Concept and Iconography in Al-Aqsa Mosque, Milelve Nihal, 14 (2), 73- 50.
- Avner, Rina (2010). "The Dome of the Rock in light of the development of concentric martyria in Jerusalem". Muqarnas. Vol. 27: An Annual on the Visual Cultures of the Islamic World. Leiden: Brill. pp. 31-50.
- Berger, Pamela, (2012), The crescent of the temple, the dome of the rock as image of the ancient jewish sanctuary, Leiden: Brill.
- Grabar, Oleg, (1959), Formation of Islamic art, New Haven: Yale University Press.
- Grabar, Oleg, (2006), The Dome of the Rock, Harvard University Press.
- Hitti, Philip, (1937), History of the Arabs. Palgrave Macmillan. Available from: <http://monumentsofsyria.com>.
- Richmond, Ernest Tatham, (1924), Dome of the rock in Jerusalem: description of its structure and decoration, The Clarendon Press, England.
- Watson, Carter, (2018), "Dome of the rock", New Word City.
- URL1: <http://hajj.ir/fa/54242> (access date: 2022/06/08).
- URL2: <https://amrta-consult.com/wp-content/uploads/2019/07/peacock.jpg> (access date: 2022/06/08).
- حیدرنتاج، وحید، مقصودی، میترا، (۱۳۹۸)، "مقایسه تطبیقی مضامین مشترک گیاهان مقدس در نقش‌مایه‌های گیاهی معماری پیش از اسلام ایران و آرایه‌های معماری دوران اسلامی (با تأکید بر دوره امویان و عباسیان)"، باغ نظر، دوره ۱۶، شماره ۷۱، ۵۰-۳۵.
- داودی، فریده، نجارپور جباری، صمد، هاشمی، غلام‌رضا، (۱۳۹۶)، "نمادشناسی نقش طاووس به‌کاررفته در زیر گنبد مسجد شیخ لطف‌الله"، کنفرانس بین‌المللی مطالعات نوین در عمران، معماری و شهرسازی با رویکرد ایران اسلامی، ۱۷-۱.
- دهار، علی، علی‌پور، رضا، (۱۳۹۲)، "تحلیل هندسی معماری مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان جهت تعیین ارتباط هندسی نمازخانه با جلوخان ورودی بنا"، باغ نظر، سال ۱۰، شماره ۲۶، ۴۰-۳۳.
- رجبعلی، حسن، بخشی، رسول، (۱۳۹۷)، "بررسی هندسه فرکتالی نقش‌مایه‌های ایرانی (نمونه موردی نقوش زیر گنبد مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان)"، کنگره پیشگامان پیشرفت، ۳-۱.
- رشیدی، صادق، خبری، محمدعلی، (۱۳۹۰)، "سیر تکوینی مؤلفه‌های زیبایی‌شناختی بناهای اسلامی (مطالعه موردی: مسجد جامع دمشق و قبه الصخره)"، مطالعات شهر ایرانی اسلامی، دوره ۱، شماره ۴، ۸۸-۸۱.
- سلیمی، مینا، شریف‌زاده، محمدرضا، بنی اردلان، اسماعیل، (۱۳۹۹)، "پدیدارشناسی مکان‌های مقدس با تکیه بر معماری ایرانی-اسلامی (نمونه موردی: مسجد تاریخی شیخ لطف‌الله اصفهان)"، عرفان اسلامی، سال ۱۶، شماره ۶۳، ۲۶۷-۲۵۱.
- سیروانی، نیشتمان، (۱۳۹۴)، "بررسی هنر تزیینی کاشی‌کاری در آثار معماری دوره صفویه (نمونه موردی مسجد شیخ لطف‌الله)"، همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران، ۱۱-۱.
- شیخی نارانی، هانیه، (۱۳۸۹)، "نشانه‌شناسی پرنده، طاووس"، نقش‌مایه، سال ۳، شماره ۵، ۴۲-۲۷.
- صلواتی، مرجان، (۱۳۸۸)، "عظمت نماد طاووس در چننه بافی زنان ایلات قشقایی فارس"، نقش‌مایه، سال دوم، شماره ۳، ۹۸-۹۱.
- موسی‌غوشه، محمدهاشم، (۱۳۹۰)، تاریخ مجموعه مسجد/لاقصی، ترجمه سید شهرام فرهنگیان، هودسا عاطفی، تهران: ادیان.
- ناصری طاهری، عبدالله، (۱۳۷۹)، فاطمیان در مصر، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.

81%E2%80%8C%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87#/media/%D9%BE%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%AF%D9%87:Sheikh_Lotfallah_Esfahan.JPG (access date: 2022/06/08).

- URL8:https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%85%D8%B3%D8%AC%D8%AF_%D8%B4%DB%8C%D8%AE_%D9%84%D8%B7%D9%81%E2%80%8C%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87#/media/%D9%BE%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%AF%D9%87:Ifsahan_Lotfollah_mosque_ceiling_symmetric.jpg (access date: 2022/06/08).

- URL9:<https://memarsabz.com/sheikh-lotfolallah%D8%B4%DB%8C%D8%AE-%D9%84%D8%B7%D9%81-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87/>(access date: 2021/01/21).

- URL10:<https://pinorest.com/mag/sheikh-lotfolallah-mosque/> (access date: 2022/06/08).

- URL11:<https://smarthistory.org/the-dome-of-the-rock-qubbat-al-sakhra/> (access date: 2021/01/21).

- URL12:<https://thailandro.ir/post/%D8%B4%D9%88%D8%AE%DB%8C-%D8%AE%D8%B7%D8%B1%D9%86%D8%A7%D8%A9-%D8%A8%D8%A7-%D9%85%D8%B8%D8%B1%D8%A7%D8%AB-%D8%AC%D9%87%D8%A7%D9%86%D8%B8C-%D8%A7%D8%B5%D9%81%D9%87%D8%A7%D9%86-5604> (access date: 2022/06/08).

- URL13:<https://wallpapercave.com/w/wp2421408> (access date: 2022/06/08).

- URL14: <https://www.aa.com.tr/en/pg/photo-gallery/restoration-of-al-aqsa-mosque-and-dome-of-rock> (access date: 2022/10/16).

- URL15:<https://www.loc.gov/resource/ppms-ca.18433/?sp=14> (access date: 2022/06/08).

- URL3:https://ar.wikipedia.org/wiki/%D9%82%D8%A8%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%B5%D8%AE%D8%B1%D8%A9#/media/%D9%85%D9%84%D9%81:From_the_holy_land_Juresalem_in_Palestine_Al-Aqsa_Mosque_-_Dome_of_the_Rock_From_inside.jpg (access date: 2022/06/08).

- URL4:<https://fa.tripyar.com/iran/%D8%A7%D8%B5%D9%81%D9%87%D8%A7%D9%86/%D8%A7%D8%B5%D9%81%D9%87%D8%A7%D9%86/%DA%AF%D8%B1%D8%AF%D8%B4%DA%AF%D8%B1%DB%8C/%D8%A8%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86%DB%8C-%D9%88-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE%DB%8C/%D8%A7%D8%A8%D9%86%DB%8C%D9%87-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE%DB%8C/%D9%85%D8%B3%D8%AC%D8%AF-%D8%B4%DB%8C%D8%AE-%D9%84%D8%B7%D9%81-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87.html>(access date: 2022/06/08).

- URL5:<https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%82%D8%A8%D8%A9%D8%A7%D9%84%D8%B5%D8%AE%D8%B1%D9%87>(access date: 2022/06/08).

- URL6:https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%82%D8%A8%D8%A9%D8%A7%D9%84%D8%B5%D8%AE%D8%B1%D9%87#/media/%D9%BE%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%AF%D9%87:Dehio_10_Dome_of_the_Rock_Section.jpg (access date: 2022/06/08).

- URL7:https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%85%D8%B3%D8%AC%D8%AF_%D8%B4%DB%8C%D8%AE_%D9%84%D8%B7%D9%84%D8%B5%D8%AE%D8%B1%D9%87

A Comparative Study of the Decorative Motifs of the ‘Dome of the Rock’ (Palestine) and ‘Sheikh Lotfollah Mosque’ (Iran)

Majid Mazidi Sharaf Abadi¹, Khashayar Ghazizadeh²

1- PhD Candidate in Comparative and Analytical History of Islamic Art, Shahed University, Tehran

2- Associate Professor of Islamic art, Shahed University, Tehran (Corresponding author)

DOI: 10.22077/NIA.2022.4843.1554

Abstract

Among the first buildings built by Muslims is the Dome of the Rock in Palestine, which was built in the first century of Hijrah era. Sheikh Lotfollah Mosque is one of the beautiful and well-known mosques of Iran and the Islamic world, which was built in the 11th century in Isfahan. These two buildings have beautiful and unique decorations under their domes, which attract the viewer at first glance, and therefore common points can be recognized between them. The purpose of this research is to recognize the motifs under the dome of these two buildings and compare them with each other, and in this regard, the following questions have been addressed: what decorations are used under the dome of the Dome of the Rock and Sheikh Lotfollah Mosque? What are the commonalities and differences of the decorative motifs under the domes of the Dome of the Rock and Sheikh Lotfollah mosque? Furthermore, in this research documentary data and research samples have been studied under a descriptive-analytical method with a comparative approach. The results obtained from this research show that in the decorations under the dome of both buildings, referring to the principle of monotheism was one of the most important goals of the designer. In addition, the use of the peacock symbol in both buildings is a remarkable point, and it can even be declared that the decorations under the dome of the Sheikh Lotfollah Mosque were created under the influence of the Dome of the Rock, thus many common points can be found in these decorations.

Key words: Dome of the Rock, Palestine, Sheikh Lotfullah Mosque, Isfahan, decorative motifs.

1- Email: majid.mazidi@shahed.ac.ir

2- Email: Ghazizadeh@shahed.ac.ir